

Зміст

<i>Передмова</i>	7
І знов почалася війна	11
«Щось ти занадто "красивая!"»	43
«Це кляте XXI століття!..»	77
«Чужа зима, чужий сніг»	113
«Ти страждаєш недостатньо!»	151
Ключі від дому	185
Війна пахне люттю і кавою	219
Історії за зачиненими дверима	251
Ну, як ти?	287
Знов ці ваші місячні!	321
Мінімалізм і мистецтво виживання на війні	357
Та що ти знаєш про війну?!	391
<i>Післямова</i>	423

Передмова

Та що ти знаєш про війну?! Коли це питання зневажливо кидають мені в обличчя, в першу мить я ціпенію. Ну, бо я не знаю, якою має бути правильна відповідь. Та й не відповіді від мене чекають, а визнання, що мій досвід життя за воєнних часів такий незначний, мізерний, дрібненький, нема навіть про що говорити! Що я там можу знати?..

Ти не сиділа в маріупольському або чернігівському підвалі, не виживала на руїнах рідного міста, не проходила 18 блокпостів, не бачила смерті на власні очі, та й ракети чула хіба що за щільними стінами коридорного прихистку? Ти не знаєш війни...

Ти не тягла на собі в евакуаційний потяг дітей, клітку з папугою, три переноски з котами, не тікала під гупання розривних снарядів у покоцаній уламками машині, не стояла, безпомічна, бездомна, розгублена й знесилена в черзі по гуманітарку? Ти не знаєш війни...

Ти не ночувала на розкладачці в шкільному спортзалі, не сиділа, безпорадна, посеред чужого вокзалу – польського, чеського, французького, із жменькою речей в наплічнику і котом на руках, не наливала підлоги по іспанських готелях, не відмивала брудний посуд по берлінських кафе? Ти не знаєш війни...

Ти не втратила дім, не споглядала руїни і грудку битой цегли на місці колись твоєї власної кімнати, не обходила мільйон інстанцій, щоб відновити документи, твої рідні живі, цілі, ви маєте їжу, чисту воду і дах над головою? Ти точно не знаєш війни!..

Ця книжка народилась із розмов з жінками. Тими, хто втратили дім, і вже навіть не один раз, тими, хто пережили окупацію, блокаду, евакуацію, тими, хто пройшли нескінченний шлях «дороги життя» через ворожі блокпости, щоб дістатися вільної України. Жінками, які втратили роботу, втратили здоров'я, пережили досвід аб'юзивних стосунків і руйнування шлюбу просто на їхніх очах. Жінками, яким довелося прати речі в річці, ховати документи у взутті і стримувати сльози, коли їхня дитина в XXI столітті цілувала шматок хліба і казала: «Мам, він так пахне!..».

Війна постукала в дім до кожного. Хтось дає з нею раду на найзапекліших ділянках фронту, а хтось тримає свою ділянку фронту в глибокому тилу, піклуючись про дітей, про батьків, про тварин домашніх і вуличних, дбаючи про їжу, одяг, гроші, такий-сякий домашній затишок у чужій хаті, коли своя вже втрачена. Ми знаємо, що війна це гучно, страшно, болісно, безрадісно, сіро, темно, холодно, моторошно. Ми знаємо, що війна – це про підтримку, про допомогу, про «своїх людей», про «як ти?» та про повсюдні проблиски добра.

Бо на війні дуже важливо бути добрими. Не знецінювати пережитий досвід – ані чужий, ані свій власний. Не мірятися стражданнями. Не закидати тим, хто поїхав: «Та ви зрадники! Не думайте навіть повертатися!». Не дорікати тим, хто лишився: «Та ви дурні, чи що? Сидіти оце під ракетами!..» Не зневажати. Не ображати. Не соромити за миті радості. Не шлетити за втому, зневіру й повну апатію до життя. Війна вразила і надщербила нас усіх, когось зачепила більше,

когось зачепила менше, але війна – це наше спільне горе і наша спільна справа.

То що ти знаєш про війну?...

Я не хотіла знати про війну нічого. Та вона хоче, щоб я знала про неї все.

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

«О пів на сьому ранку мій син Ангеляр заходить на кухню, я насипаю йому сніданок в тарілку. І така, знаєш, довкола тиша, дуже дивна, напружена, незрозуміла... Я стою біля столу, малий бере в руки виделку і ніж, і тут я чую сирену. І одразу за сиреною вибух – там, де ми живемо в Чернігові, поруч із домом аеропорт Півці. І у мене таке було відчуття повного оніміння! Я ніколи цього в житті не забуду, коли стоїш така нежива, парафінова, завмерла і в тебе ком в горлі, бо ти маєш же щось сказати сину. І оцей момент я запам'ятала на все життя, коли я кажу сину: "Ангеляре, війна..."».

«Ангеляре, війна...» – ще раз повторює Катя.

«Яким був ваш ранок 24 лютого?» Цим питанням я починаю всі свої інтерв'ю. «Як ви прокинулися, що чули, що думали, що відчували, що зробили найперше?» Говорити про 24 лютого боляче, але все ж я мушу розпитувати людей – така вже моя робота. Хтось починає відповідь здалеку, завдячи розмову про передчуття, що бентежили і лякали іще за пів року, за місяць, за тиждень. Так, війна відчувалась, війна вібривала в повітрі, нависала важкою свинцевою хмарою, і хай як химерно це звучить, війна та її передчуття приходили до нас навіть у снах – протягом цілого року, аж до ночі 24 лютого по кілька разів на місяць я прокидалась із шаленим

серцебиттям, бо «кошмари про орків» (якимось інтуїтивним відчуттям я називала ці сновидіння саме так, бо снилися мені потворні покручі і тотальна безвихідь, хоча тоді я й гадки не мала, що суспільний простір саме цим толкієнівським номінативом охрестить російську армію мародерів та окупантів). Хтось в деталях пригадує свій останній вечір мирного тихого й затишного життя, а з подій 24 лютого в їхній пам'яті зринають хіба уривки із нескінченного стояння в черзі на виїзд із міста або на касі в магазині. Хтось до найменших дрібниць пам'ятає кожну мить останнього лютого і першого ж воєнного четверга 2022 року: о котрій прокинулися, що їли на обід, у що одягнулися, з ким говорили, яка сума була на чеку в продуктивній крамниці, хто із сусідів прибіг у бомбоховище з першою сиреною, а хто бездумно проігнорував її. Дехто ціпеніє, зачувши моє питання і просить дати трохи часу, щоб спершу оговтатися і зібратися з думками: спогляди про перший день великої війни і по впливові часу від початку повномасштабного вторгнення оглушують та відбирають мову. Це боляче, це страшно, це «ранок, який змінив абсолютно все і всіх».

«Велике передчуття війни прийшло до мене в серпні, на мій день народження, – пригадує Катя, – мені виповнилося 38 років. І 25 серпня я прокидаюся, сиджу і плачу – уперше на свій день народження! У мене малий питає, що ти плачеш, у тебе ж свято!.. А я кажу: “Я не знаю, Ангелю, але у мене таке передчуття, що це буде рік або глобальних хороших змін, або чогось дуже страшного”... Я себе намагалась заспокоїти, мовляв: “Катю, ну от що може бути, що станеться? Ну, що може бути страшнішим, за війну? Нічого! А війни не буде, заспокойся!”. Отаке я собі казала», – усміхається вона.

Моя подруга Катерина Литвин очолює чернігівський міський відділ туризму і опікується Туристично-інформаційним центром Чернігова. Катя – одна з тих людей, хто до війни

(забігаючи наперед, скажу, що і під час неї), робили з тихого північного містечка справжню європейську цукерочку. Завдяки їй поїздки в Чернігів більше не нагадували подорожі в дусі «на свій страх і ризик», коли ідеш і не знаєш напевне: може, і побачиш щось цікаве, а може, і ні, може, натрапиш на справжні скарби давнього міста або, навпаки, нарвешся на чистісіньке маргінальне хамство, чи то відкриєш для себе секретні дворики і «локації для своїх» або ж швиденько оглянеш Вал із дванадцятьма гарматами і ніхто тобі навіть не розкаже давній чернігівський жартик про побачення, призначене біля 13-ї гармати. Мені, яка народилась і перші сімнадцять років життя прожила в Чернігові, і бачила місто всяким – замерзлим, холодним, голодним, тихим, зеленим, квітучим, – саме Катя та її екскурсії подарували мені моє ж місто. Тепер уже сучасне, охайне, симпатичне, таке, куди дуже хотілось навідуватися на вихідні на каву з місцевими пончиками і незамиленим туристичним оком втисячне оглядати всі принади чернігівських пам'яток і старожитностей, а понад те – новенькі місцеві ресторанчики, кав'ярні, кафе, сувенірні крамниці та музеї. Принаймні так було до війни.

Уранці 24 лютого Катя із сином-підлітком поспіхом виїхали з Чернігова і подалися в село. У Новому Білоусі, сподівались вони, біда їх омине: там був льох і велика хата, яку можна було обігріти дровами! Та й у селі, вірила Катя, легше добувати їжу та готувати її, розклавши за потреби вогнище прямо у дворі – це вам не міська квартира без світла, тепла й води. Загалом, як згадує вона, видавалось, що саме в селі можна з відносним комфортом перебути війну – тим більше, ну, скільки вона триватиме? Два-три дні? Навряд чи довше! Це ж навіть не війна, це якесь непорозуміння, зараз все це припиниться, ну, люди добрі, яка може бути війна в XXI столітті в центрі Європи? Такого не може бути! Ну, а тим часом, все ж краще побути в селі. Бо кам'яні джунглі заблокованого